

УДК 343.322

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.45>

ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА ЯК ПІДСТАВА РОЗМЕЖУВАННЯ ДЕЯКИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ (ЗА СКЛАДАМИ, ПЕРЕДБАЧЕНИМИ СТ.СТ. 111, 111-1, 111-2 КК УКРАЇНИ)

Ландіна А.В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
НАН України,
ORCID: 0000-0002-3808-7573
e-mail: anna-lavanda@ukr.net*

Ландіна А.В. Ознаки суб'єкта як підстава розмежування деяких злочинів проти основ національної безпеки України (за складами, передбаченими ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України).

Особливої актуальності питання притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України набуло з початком збройної агресії росії проти України у 2014 році та з повномасштабним вторгненням військ держави-агресора і введенням воєнного стану. З огляду на подібність певних складів цих злочинів, виникла необхідність встановлення розмежувальних ознак, однією з яких є суб'єкт злочину як один із обов'язкових елементів складу злочину. Метою даного дослідження було визначення ознак суб'єкта для розмежування суміжних складів злочинів проти основ національної безпеки і надання пропозицій щодо їх удосконалення. Встановлення особливостей суб'єкта кожного із злочинів, передбачених ст. 111, ст. 111-1, ст. 111-2, обумовило низку важливих як для теорії кримінального права і законотворчої діяльності, так і для практики застосування норм кримінального законодавства, висновків. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки, передбачених ст. 111, ст. 111-1, ст. 111-2, є спеціальним за ознакою громадянства, яка водночас є розмежувальною ознакою для правильної кваліфікації вчинених кримінально караних діянь. З метою уникнення конкуренції кримінально-правових норм під час кваліфікації діянь особи, що підпадають під ознаки складів злочинів, передбачених вказаними вище статтями, пропонуємо внести наступні зміни у такі норми: законодавчо закріпити ознаку громадянства у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, вказавши, що дії, передбачені у цих нормах можуть бути вчинені лише громадянином України; виключити із диспозиції ст. 111-2 словосполучення «громадянином України», тим самим обумовивши можливість притягувати до відповідальності за цією статтею лише іноземців та осіб без громадянства. Це підвищить ефективність притягнення до відповідальності осіб за вчинення злочинів проти основ національної безпеки і забезпечить призначення справедливого і достатнього виду та розміру покарання. Дане дослідження не вирішує усіх питань розмежування складів злочинів проти основ національної безпеки і є перспективним для подальшого удосконалення відповідних норм КК України.

Ключові слова: національна безпека України, загальний суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину, кримінальне правопорушення, державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору, воєнний стан, конкуренція кримінально-правових норм, розмежування складів злочинів, відмежування злочинів, громадянин України, окупаційна адміністрація держави-агресора.

Landina A.V. Characteristics of the subject as a basis for distinguishing certain crimes against the foundations of national security of Ukraine (according to the components provided for in Articles 111, 111-1, 111-2 of the Criminal Code of Ukraine).

The issue of criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine became particularly relevant with the beginning of Russia's armed aggression against Ukraine in 2014

and with the full-scale invasion of the aggressor state's troops and the introduction of martial law. Given the similarity of certain elements of these crimes, it became necessary to establish distinguishing features, one of which is the subject of the crime as one of the mandatory elements of the crime. The purpose of this study was to determine the features of the subject to distinguish related elements of crimes against the foundations of national security and provide proposals for their improvement. Establishing the features of the subject of each of the crimes provided for in Art. 111, Art. 111-1, Art. 111-2, led to a number of important conclusions for both the theory of criminal law and lawmaking activity, and for the practice of applying the norms of criminal law. The subject of crimes against the foundations of national security provided for in Art. 111, Art. 111-1, Art. 111-2, is special on the basis of citizenship, which at the same time is a distinguishing feature for the correct qualification of the committed criminally punishable acts. In order to avoid competition of criminal law norms when qualifying the acts of a person falling under the features of the elements of crimes provided for by the above-mentioned articles, we propose to make the following changes to such norms: to legislate the feature of citizenship in Part 4 and Part 6 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, indicating that the actions provided for in these norms can be committed only by a citizen of Ukraine; to exclude from the disposition of Art. 111-2 the phrase «citizen of Ukraine», thereby stipulating the possibility of holding only foreigners and stateless persons liable under this article. This will increase the effectiveness of bringing persons to justice for committing crimes against the foundations of national security and ensure the imposition of a fair and sufficient type and amount of punishment. This study does not resolve all issues of delimiting the elements of crimes against the foundations of national security and is promising for further improvement of the relevant norms of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: national security of Ukraine, general subject of crime, special subject of crime, criminal offense, high treason, collaborative activity, aiding and abetting the aggressor state, martial law, competition of criminal law norms, delimitation of elements of crimes, delimitation of crimes, citizen of Ukraine, occupation administration of the aggressor state.

Постановка проблеми. Злочини проти основ національної безпеки України є одними з найбільш суспільно небезпечних кримінально протиправних діянь, оскільки посягають на порядок забезпечення інформаційної, політичної, економічної безпеки та обороноздатності України. Особливої актуальності набуло питання притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини з початком збройної агресії росії проти України у 2014 році та з повномасштабним вторгненням військ держави-агресора і введенням воєнного стану.

Саме ці події продемонстрували на практиці недосконалість норм КК України, що встановлюють відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, а часом і повну неспроможність притягти до кримінальної відповідальності осіб, що вчинюють суспільно небезпечні діяння у цій сфері. Це обумовило потребу внесення протягом останнього десятиріччя низки необхідних змін до Розділу I Особливої частини КК України, спрямованих на удосконалення відповідних статей чи частин статей, а також включення нових статей у вказаний розділ кримінального закону. Так, зокрема, протягом 2014 р. були внесені зміни у всі статті, включені у Розділ I КК України, а у період 2014–2022 рр. у вказаний розділ було включено п'ять нових норм: ст. 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України», ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», ст. 114-2 «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Нажаль, нові статті, так само як і ті, що існують давно, все ще далекі від досконалості, що ускладнює притягнення винних осіб до відповідальності, особливо це стосується тих норм, які містять схожі склади злочинів проти основ національної безпеки України. Це обумовлює необхідність чіткого розуміння ознак, які дозволяють розмежувати такі склади, до яких, на наш погляд, можна в першу чергу віднести державну зраду (ст. 111), колабораційну діяльність (ст. 111-1) та пособництво державі-агресору (ст. 111-2).

Стан опрацювання проблематики. Останнім часом дослідження у сфері кримінально-правового забезпечення національної безпеки України набули особливої актуальності. Взагалі вивченню

питань, пов'язаних із різними аспектами кримінальної відповідальності за вказані кримінально карані діяння, свої праці присвятили такі вчені, як Н.О. Антонюк, В.М. Боднар, М.С. Бондаренко, Ю.В. Василенко, О.О. Дудоров, З.А. Загинеї-Заболотенко, О.О. Кваша, І.В. Козич, В.Н. Кубальський, І.Б. Медицький, Р.О. Мовчан, О.В. Острогляд, Є.О. Письменський, Ю.В. Пономаренко, М.А. Рубашенко, О.О. Тананкін, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші.

Серед нещодавніх найбільш ґрунтовних праць, присвячених вказаній тематиці, варто назвати дослідження Є.О. Письменського, який вивчав явище колабораціонізму як суспільно-політичного явища з кримінально-правової точки зору [1]. Окремі питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність досліджував Р.О. Мовчан у контексті вивчення «восенних» новел КК України [2]. Також О.А. Чуваков здійснив комплексне кримінально-правове дослідження злочинів проти основ національної безпеки [3] тощо.

Але, незважаючи на досить велику кількість новітніх досліджень вказаної проблематики, далеко не всі питання кримінальної відповідальності знайшли свої відповіді у наукових дослідженнях та практичних рекомендаціях щодо притягнення до відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.

Враховуючи зазначене вище, **метою даного дослідження** буде визначення ознак суб'єкта для розмежування суміжних складів злочинів проти основ національної безпеки і надання пропозицій щодо їх удосконалення. У межах визначеної мети будуть вирішені наступні завдання: виділення основних і додаткових ознак суб'єкта кримінального правопорушення; встановлення значення суб'єкта при кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України; визначення проблем розмежування злочинів, передбачених ст.ст. 111, 111-1 та 111-2 КК України.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт злочину є одним із елементів складу злочину, відсутність якого виключає наявність злочину в цілому. Загально визнаним у теорії кримінального права є те, що всі елементи складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона) є рівнозначними у загальному розумінні злочину та у межах підстави кримінальної відповідальності. Але суб'єкт злочину, на нашу думку, є все ж таки основним елементом, оскільки саме протиправна поведінка фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності, і є підставою для виникнення кримінально-правових відносин. Зазначається, що суб'єкт кримінального правопорушення є основним елементом в тій законодавчій моделі кримінального правопорушення, яку в кожному конкретному випадку «створює» законодавець і наявність якої саме у вчинках суб'єкту і створює, як чітко зазначається у ч. 1 ст. 2 КК України, необхідну складову підстави кримінальної відповідальності [4].

Поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення визначені у відповідних нормах кримінального законодавства. Так, за загальним визначенням, яке міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого, відповідно до Кримінального кодексу, може наставати кримінальна відповідальність. Виходячи із даного визначення, основними обов'язковими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення є фізичність особи, яка його вчинила, її осудність і досягнення загального віку кримінальної відповідальності (16 років).

Але з огляду на зміст норм Загальної та Особливої частини КК України, окрім основних ознак суб'єкта можуть мати і низку додаткових, що виділяє їх з-поміж загальних суб'єктів. Відповідно, у ч. 2 ст. 18 діючого КК України вказано, що спеціальним суб'єктом є фізична, осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути певна особа. На нашу думку, закріплене у ч. 2 ст. 18 КК України визначення поняття спеціального суб'єкта злочину потребує уточнення, оскільки у такому вигляді воно неповною мірою розкриває сутність даного поняття. У чинній редакції дане поняття не має практичного значення, оскільки не містить конкретного переліку усіх можливих додаткових ознак, які визначатимуть суб'єкт злочину як спеціальний. У підтримку цієї позиції зазначимо, що інші дослідники також визначають спеціальний суб'єкт відмінно від КК України: спеціальним суб'єктом злочину може бути особа, наділена кримінальним законом особливими (спеціальними) властивостями (ознаками) [5, с. 28]; спеціальним суб'єктом є особа, що має певні особливості, які передбачені в диспозиції відповідної норми КК; спеціальним суб'єктом є особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність і вік), має ще й особливі додаткові ознаки, які обмежують можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинений злочин [6]. Так, виходячи із змісту кримінально-правових норм, до таких спеціальних ознак суб'єкта можуть належати соці-

ально-демографічні ознаки (рід занять, професійна приналежність, сімейний стан, родинні зв'язки, громадянство, національність тощо), психофізіологічні (стан здоров'я, наявність/відсутність психічних розладів та/або хвороб, наявність інших хвороб та хворобливих станів тощо), біологічні (вік, стать тощо).

Виходячи із зазначеного, встановлення самого суб'єкта будь-якого кримінального правопорушення, а також визначення його виду на основі наявних ознак (загальний чи спеціальний) має вирішальне значення і для кваліфікації кримінально караного діяння, і в окремих випадках – для розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень.

Обрання для даного дослідження зазначених вище норм кримінального законодавства України було обумовлене саме схожістю диспозицій даних норм – адже вони передбачають відповідальність за діяння, які є подібними одне до одного, чим часто створюється конкуренція кримінально-правових норм при кваліфікації вчиненого діяння. І встановлення особливостей суб'єкта кожного із злочинів, передбачених ст. 111 «Державна зрада», ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», можливо дозволить виділити такі ознаки, які сприятимуть ефективному розмежуванню цих кримінально караних діянь і призначенню справедливого покарання.

Так, за вказаними статтями КК України до кримінальної відповідальності особа притягується за наступні дії:

– державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ст. 111);

– публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння вказаній діяльності держави-агресора; добровільне зайняття посад громадянином України, пов'язаних і не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, посад у судових та правоохоронних органах; надання громадянином України різноманітної допомоги державі-агресору та окупаційній владі; участь громадянина України у незаконних воєнізованих чи збройних формуваннях (ст. 111-1);

– умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора (ст. 111-2).

У вказаних статтях (чи їх частинах) законодавець акцентує увагу на такій ознаці суб'єкта цих складів, як громадянство. Так, наприклад, у ст. 111 чітко вказано, що діяння буде кваліфікуватися як державна зрада лише у тому випадку, якщо воно вчинюється громадянином України. Ст. 111-1 містить 8 частин, 1–7 з яких закріплює окремих склад колабораційної діяльності, а ч. 8 визначає кваліфікуючі ознаки складів, передбачених у ч. 5–7 цієї ж норми. При цьому у ч. 1–3, ч. 5 та ч. 7 також зазначено, що суб'єктами цих злочинів можуть бути лише громадяни України. У диспозиції ст. 111-2 також є вказівка на те, що суб'єктами пособництва державі-агресору можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Отже, ознака громадянства суб'єкта вказаних злочинів проти основ національної безпеки України є обов'язковою кваліфікаційною ознакою, що робить суб'єкта спеціальним. Але тут вбачаються певні неточності у змісті цих норм, що створює проблеми при кваліфікації вчинених кримінально протиправних діянь у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Зокрема, є неточності щодо законодавчого визначення ознак суб'єкта колабораційної діяльності. Якщо у ч. 1–3, ч. 5 та ч. 7 чітко вказано, що суб'єктом є громадянин України, то у ч. 4 та ч. 6 цього не зазначено. Деякі дослідники вважають, що суб'єкт колабораційної діяльності, передбаченої у ч. 4 та ч. 6, є загальним, без будь-яких додаткових ознак [7]. Але, на думку інших, суб'єкт колабораційної діяльності – фізична осудна особа, яка на момент скоєння кримінального правопорушення досягла шістнадцятирічного віку та яка обов'язково має юридичний статус громадянина України [8; 9]. Ми притримуємося позиції тих дослідників, які вважають, що суб'єктом колабораційної діяльності може бути лише громадянин України. А тому варто доповнити ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 вказівкою, що такі діяння мають бути вчинені лише громадянином України.

Щодо суб'єкта пособництва держави-агресора, то з першого погляду він також спеціальний, оскільки у ст. 111-2 вказано, що ним може бути громадянин України, іноземець чи особа без громадянства. Та, на нашу думку, вказавши це у нормі, законодавець фактично закріпив положення, що суб'єктом даного злочину за ознаками громадянства може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, тобто він є загальним, а не спеціальним суб'єктом. З огляду на зміст даної норми, фактично, якщо громадянин України вчинить передбачені у ст. 111-2 дії, вони підпадуть і під ознаки складу державної зради, і під ознаки складу окремих видів колабораційної діяльності. І у такому випадку при притягненні до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила передбачені у ст. 111-2 дії, виникає конкуренція кримінально-правових норм. А це, у свою чергу, ускладнює процес кваліфікації, прийняття судом правильного рішення і призначення справедливого і достатнього покарання за їх вчинення. Тому, з метою виправлення такої законодавчої помилки і уникнення в подальшому конкуренції ст. 111-2 та ст. 111 і ст. 111-1 пропонуємо виключити словосполучення «громадянином України» із диспозиції ст. 111-2, передбачивши тим самим, що суб'єктом пособництва держави-агресору може бути лише іноземець або особа без громадянства. Таким чином, даний злочин буде відмежовано від державної зради і колабораційної діяльності, що сприятиме підвищенню ефективності практичного застосування усіх досліджуваних тут норм.

Стосовно розмежувальної ознаки для державної зради та колабораційної діяльності, то за ознаками суб'єкта це зробити не вдасться, оскільки суб'єктом дій, передбачених і ст. 111, і ст. 111-1 може бути лише громадянин України. Значимо, не вдаючись у дискусію з цього приводу, що тут має місце інша розмежувальна ознака, а саме місце вчинення колабораційної діяльності – тимчасово окупована територія України. Натомість для державної зради місце вчинення кваліфікаційного значення не має.

Висновки. Проведене вище дослідження обумовило низку важливих як для теорії кримінального права і законотворчої діяльності, так і для практики застосування норм кримінального законодавства, висновків. Зокрема, суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки, передбачених ст. 111, ст. 111-1, ст. 111-2, є спеціальним за ознакою громадянства, яка водночас є розмежувальною ознакою для правильної кваліфікації вчинених кримінально караних діянь. З метою уникнення конкуренції кримінально-правових норм під час кваліфікації діянь особи, що підпадають під ознаки складів злочинів, передбачених вказаними вище статтями, пропонуємо внести наступні зміни у такі норми: законодавчо закріпити ознаку громадянства у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, вказавши, що дії, передбачені у цих нормах можуть бути вчинені лише громадянином України; виключити із диспозиції ст. 111-2 словосполучення «громадянином України», тим самим обумовивши можливість притягувати до відповідальності за цією статтею лише іноземців та осіб без громадянства. Це підвищить ефективність притягнення до відповідальності осіб за вчинення злочинів проти основ національної безпеки і забезпечить призначення справедливого і достатнього виду та розміру покарання.

Дане дослідження не вирішує усіх питань розмежування складів злочинів проти основ національної безпеки і є перспективним для подальшого удосконалення відповідних норм КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Письменський Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис. Северодонецьк, 2020. 121 с.
2. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ: Норма права, 2022. 241 с.

3. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія / О.А. Чуваков; відп. ред. О.М. Костенко. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с
4. Стрельцов Є.Л. «Нові» категорії спеціального суб'єкту та традиційні оцінки їх ознак. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: юриспруденція: зб. наук. праць. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. №3. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/25/ye-streltsov-novi-kategoriyi-spetsialnogo-sub-yektu-ta-tradytsijni-otsinky-yih-oznak.pdf> (дата звернення: 29.12.2024).
5. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Видання восьме, перероблене та доповнене. Х.: Одиссей, 2012. – 904 с.
6. Кондратов В. Суб'єкт злочинів, пов'язаних із посяганням на життя та здоров'я працівників правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. 4. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.50> (дата звернення: 02.01.2025).
7. Стрельбицька Л., Стельбицьким М., Бантишев О. Деякі питання кримінальної відповідальності за інформаційно-пропагандистську та колабораційну діяльність в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Юридичні науки. Випуск 2. (70), 2024. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.2.10> (дата звернення: 03.01.2025).
8. Ємельянов Р., Єлаєв Ю. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право*. № 3 (51) (2023). URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/11.pdf> (дата звернення: 03.01.2025).
9. Буряк О.О., Букреєв О.І., Олейніков Д.О., Членов М.В. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практич. порадник / за заг. ред. А.З. Швеця. Харків: Право, 2022. 98 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19714/1/Kolaboraciina_dialnist.pdf (дата звернення: 04.01.2025).